Almanach Historyczny 2021, t. 23, z. 2 (specjalny), s. 185–198

Piotr Kardyś (Polskie Towarzystwo Historyczne/Oddział Skarżysko-Kamienna)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2939-1466

Piętnastowieczny rękopis o treści medycznej z dawnej biblioteki cystersów w Henrykowie. Zawartość, użytkownicy, recepcja na przestrzeni wieków

DOI:10.25951/4480

Streszczenie

W artykule skoncentrowano się na średniowiecznym rękopisie medycznym, który należał na przełomie XV i XVI w. do Hektora, aptekarza w Ołomuńcu, później do cystersów z Henrykowa. Manuskrypt zawiera dwa zielniki, dzieła Zygmunta Albika z Moraw i Mikołaja z Salerno. Uzupełnieniem są przepisy, recepty i różne notki dotyczące szeroko rozumianej medycyny, które ostrożnie możemy datować na okres od XV do XVII stulecia. Kodeks nosi „roboczy tytuł" katalogowy *Varia medica medii aevi medicae*, sporządzony został około 1458 r.

Zawarte treści w zasadzie nie są wyjątkowe dla dziejów książki i księgozbiorów na Śląsku, zwłaszcza na Dolnym Śląsku. Rękopisy salernitańskie (nie dosłownie, ale w znaczeniu zawartości takie, które zawierają traktaty powstałe w kręgu szkoły z Salerno) znane były na tym terenie co najmniej od XIII w. Potwierdzeniem takich wniosków są liczne do dzisiaj manuskrypty, np. w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego, a pochodzące z dawnych śląskich klasztorów (ukuto nawet termin dla tego zjawiska: „medycyna mnisza").

Słowa kluczowe: rękopisy medyczne, XV–XVII w., Oddział Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, Zygmunt Albik z Moraw, Mikołaj z Salerno, zielniki.

Summary

Fifteenth Century Medical Manuscript from the Then Cistercians Library in Henryków. Contents, Users and Reception Throughout the Ages

The article focuses on the medieval medical manuscript which belonged to Hector, apothecary in Olomouc, at the turn of the 15th/16th centuries, and then to the Cistercians of Henryków.

The manuscript, which contains two herbals, is the work of Sigismund Albik of Moravia and Nicolas of Salerno. It is supplemented with recipes, prescriptions and various broadly understood medical notes that probably dates back to the period of time from the 15th century up to the 17th century. The codex, written circa 1458, is cataloged under the working title *Varia medica medii aevi medicae*.
The contents of the manuscript are far from being exceptional in terms of the history of a book and of library collections in Silesia, especially in Lower Silesia. Salernitan manuscripts (not literally Salernitan but rather those whose contents include treatises written under the influence of Salerno school) have been found in the area since at least the 13th century. These conclusions are confirmed in the existence of numerous manuscripts originating from the then Silesian monasteries, found, for instance, in the library of Wrocław University (a phenomenon that is referred to as the "monk's medicine").

Keywords: medical manuscripts, the 15th/17th centuries, Wrocław University Library Manuscripts Department, Sigismund Albik of Moravia, Nicolas of Salerno, herbals.

W Oddziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego (BUWr) przechowywany jest średniowieczny rękopis o treści medycznej, który należał poprzednio do cystersów z Henrykowa[1]. Manuskrypt ten w całości zawiera cztery teksty (dwa traktaty i dwa zielniki), które można określić jako podstawowe w zakresie nauk i praktyk medycznych. Jest to przede wszystkim *Practica medicinae* czeskiego reumatologa, wykładowcy medycyny na Uniwersytecie w Pradze, Zygmunta Albika z Moraw[2]. Następny tekst to zielnik łaciński[3], dalej *Antidotarium* Mikołaja z Salerno[4] i jeszcze jeden zielnik łacińsko-niemiecki[5]. Całość uzupełniają przepisy, recepty i różne notki dotyczące szeroko rozumianej medycyny, które ostrożnie możemy datować na okres od XV do XVII stulecia. Kodeks nosi „roboczy tytuł" katalogowy *Varia medica medii aevi medicae* i sporządzony został w 1458 r. Jego wymiary to 28 × 20 cm, liczy 228 kart spisanych w językach łacińskim i niemieckim[6], teksty ujęte są w jednej kolumnie od 27 do 38 wersów, ograniczonej wcześniej zaznaczonymi marginesami (marginesy wewnętrzne około

1 Oddział Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego (dalej: OR BUWr.), F III 24. Zwięzły opis manuskryptu zob.: M. Broda, *Biblioteka cystersów w Henrykowie*, Wrocław 2015, s. 159–160.
2 OR BUWr., F III 24, k. 1r–168r.
3 Tamże, k. 169r–179v.
4 Tamże, k. 181r–226r.
5 Tamże, 226v–228r.
6 BUWr, Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu (W. Goeber, J. Klapper),, t. VII, III F 1–III F 30, s. 54 (F III 24).

4 cm, zewnętrzne około 5 cm, górny i dolny 6–7 cm). Zarówno inicjały wstępne, jak i akapitowe wykonano rubrą, rubrykowano także często podkreślenia ważniejszych fragmentów tekstu.

Przeprowadzona przez piszącego w 2019 r. prospekcja manuskryptu pozwoliła określić dwukrotnie znaki wodne, mogące uściślić okres produkcji papieru użytego w manuskrypcie. Na k. 168v znak ma formę odwróconej lilii o wymiarach około 2,5 cm wysokości i podobnej szerokości, został umieszczony na wysokości środkowej linii pionowej sita (linii jest w sumie 9), sam znak mieści się pomiędzy trzema środkowymi liniami[7]. Drugi znak wodny o kształcie barana, wysokości około 5 cm, szerokości około 6 cm znajduje się na k. 180v. Oba znaki wodne pozwalają potwierdzić okres powstania rękopisu na początek drugiej połowy XIV w., czyli tak, jak określili to autorzy opisu w katalogu BUWr.[8]

Całość kodeksu, oczywiście poza późniejszymi dopiskami na marginesach, wyklejkach okładzin i w miejscach niezapisanych kart, nosi cechy raczej jednej ręki i wykonana została w tym samym lub zbliżonym czasie dość starannym pismem[9] (fot. 1). Zarówno charakter pisma, w miarę jednolity dla całości tekstu zasadniczego, jak i explicit na k. 168r wskazują na niejakiego Jana, kleryka z Wrocławia, prawdopodobnie będącego w tym czasie studentem uniwersytetu praskiego. Istnieją dwie możliwości co do interpretacji miejsca przepisania obu traktatów i obie są równie prawdopodobne. Kleryk Jan po pierwsze mógł studiować w Pradze medycynę w drugiej połowie lat pięćdziesiątych XV w., czyli już w okresie po zakończeniu wydarzeń związanych z wojnami husyckimi. Również możliwe jest, że przepisał znane ówcześnie na terenie ziem Korony Czeskiej traktaty medyczne na miejscu, we Wrocławiu, gdzie zapewne nietrudno było o dobry egzemplarz do skopiowania. Jego wykonawca nie silił się na jakieś ozdobniki poza rubrykowaniem i nielicznymi inicjałami, karty nie mają kustoszy ani reklamantów, co potwierdza raz jeszcze jego czysto praktyczny charakter[10]. Współczesna oprawa wykonana została z tektury i płótna na grzbiecie oraz narożnikach. Na

---

7 F. Piekosiński, *Średniowieczne znaki wodne zebrane z rękopisów przechowanych w Archiwach i bibliotekach polskich głównie krakowskich, wiek XIV*, Kraków 1893, s. 22, nry 362–371 wskazują na filigrany w kształcie lilii, wszystkie z końca XIV w., w tym jeden z 1389 r. z księgi miejskiej wrocławskiej (nr 369).

8 BUWr, Katalog rękopisów, t. VII, s. 54.

9 OR BUWr, III F 24, k. 1r. *Practica magistri Albici archiepiscopi Pragensis*, incipit: „Virtus non est aliud misi potencia...”; k. 168r, explicit: „Et sic est finis huius practice magistri Albici pro quo Deus gloriosus sit benedictus in secula seculorum amen per Jo[hannem] Wrat[islaviensem] cl[eric]um 1458 in p[ro] festo do[mini]ce Jubilate etc.”.

10 Oczywiście istnieje możliwość, że kustosze składek uległy obcięciu w trakcie przygotowywania całości złożonego bloku do oprawienia w jeden klocek.

Fot. 1. Inicjał wstępny V[irtus] wykonany rubrą, widoczny charakterystyczny układ tekstu w jednej kolumnie ujętej w ramę oraz marginesy. Na wyklejce okładziny górnej widoczne zapisy recept i notatki medyczno-zielarskie (fot. pracownia fotograficzna BUWr.)

Źródło: OR BUWr., III F 24, k. 1r.

grzbiecie widnieje sygnatura III F 24 i napis *Albici Practica*, ale z zapisu na k. 1r wynika, że roboczo nazywany był także: *Albuberti medicinalia scriptas*. Na wyklejce okładziny górnej zapisano proweniencję: „Aus der Bibliothek des Klosters Heinrichau", podobnie na k. 1r na marginesie dolnym: „Liber B[eatae] V[irginis] Mariae in Heinrichau S[ancti] Cisterciensis Ord[inis] A[nno] 1687".

Rękopis uległ kiedyś zalaniu, czego ślady pozostają widoczne od pierwszej karty. Całość liczy szesnaście składek wzmacnianych paskami pergaminowymi w miejscu zszycia poszczególnych foliałów w składki. Zasadniczo składki to kwinterniony, ale występują też septerniony, a nawet nonaternion.

Autor pierwszego tekstu – Zygmunt Albik z Uniczowa na Morawach (Albík z Uničova/Mährisch Neustadt, zm. 1427 r.) – był nie tylko wykładowcą uniwersyteckim, lecz także lekarzem nadwornym Wacława IV Luksemburskiego (wystąpił jako *phisicus supremus domini regis*, w latach 1396–1419 z płacą roczną 32 kopy groszy praskich, pod warunkiem, że nie przerwie wykładów z medycyny na uniwersytecie praskim)[11]. W 1411 r. został arcybiskupem praskim i brał

[11] M.M. Buben, *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*, Praha 2000, s. 9–11. M. Říhová, *Dvorní lékař posledních Lucemburků. Albík z Uničova, lékař králů Václava IV. a Zikmunda, profesor pražské univerzity a krátký čas i arcibiskup pražský*, Praha 1999, *passim*.

czynny udział w wydarzeniach związanych z zamieszkami husyckimi w Pradze, przerywając karierę uniwersytecką. Po tym, jak Zygmunt Luksemburski zmusił go do rezygnacji z biskupstwa praskiego, został przeorem na Wyszehradzie i biskupem tytularnym Caesarea bez diecezji, powrócił do wykładów z medycyny na uniwersytecie praskim (do 1418 r.), następnie wyjechał na Morawy, później do Wrocławia[12]. Po śmierci Wacława IV był też lekarzem króla rzymskiego Zygmunta Luksemburskiego. Zmarł w 1427 r. na Węgrzech. Zygmunt Albik był autorem podręcznikowego opracowania w typie bardzo popularnych „przewodników encyklopedycznych" o chorobach, wywodzącym swoje *stemma codicum* od autorów starożytnych. Tego typu literatura zapoczątkowana została prawdopodobnie w XI w. w Salerno, gdzie zaczęto wzorować się na autorytetach starożytnych lekarzy przy opisywaniu konkretnych chorób lub rodzajów gorączek, w myśl zasady *capite ad calcem* i stosować metodę patogenezy przy obserwacji oraz opisie choroby[13]. Dzieło Albika z Moraw[14] traktowało m.in. o szeroko pojmowanej reumatologii[15], a jego autor uznawany jest za pierwszego reumatologa wykładającego na praskim uniwersytecie. Albicius albo Albericius (Albuberti?), nazywany też Albikiem z Pragi lub z Moraw, swoją wiedzę opierał na edukacji i praktyce zdobytych na uniwersytetach w Pradze, potem w Padwie, gdzie wiele uwagi miał poświęcać medycynie. Przede wszystkim jednak studiował prawo cywilne i kanoniczne w Pradze (w 1382 r. uzyskał bakalaureat sztuk wyzwolonych, trzy lata później magisterium, w 1389 bakalaureat dekretów), następnie wyjechał do Italii, gdzie w 1404 r. uzyskał dyplom doktora praw w Padwie[16], po czym powrócił na uniwersytet praski. Z olbrzymim prawdopodobieństwem bakalaureat i doktorat z medycyny uzyskał również w Pradze. Z pism medycznych pozostawił po sobie

---

12 Co ciekawe, postać Zygmunta Albika trafiła nawet do literatury fantasy; zob.: A. Sapkowski, *Lux perpetua*, Warszawa 2006, s. 32.

13 T. Sakai, *Genealogy of the Books of Practica medecinae in Europe before the End of 18th Century; From the Origin to the Disappearance*, „Journal of Japanese History of Medicine" 61 (3), 2015, s. 235–253; tenże, *The Salernitan School of Medicine: Its History and Contribution to European Medical Education*, „Journal of Japanese History of Medicine" 61 (4), 2015, s. 393–407.

14 Zob.: *Cumulated Index Medicus*, vol 10, Washington 1969, s. 6663; *Bibliography of the History of Medicine*, s. 504 (https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC197527/?page=1 (dostęp: 20.12.2020).

15 F. Lenoch, *Zivot a osudy prvniho revmatologa na Karlové Université mistra Sigismunda Albika*, „Fyslatatol Reumatol Vestn" 47, 1969, s. 49–53.

16 J. Paget, *Albi'cus, Sigismundus, Albic*, w: *The Biographical Dictionary of The Society for The Diffusion of Useful Knowledge*, vol. 1, part 2, London 1842, p. 701.

jeszcze *Praxis medendi, Regimen Sanitatis, Regimen Pestilentiae (regimina, remedia recepta, questiones, prognosticaciones)*[17].

W celu przybliżenia mniej znanego dzieła, gdyż niewątpliwie do takich należy obecnie *Practica* (fot. 2) autorstwa Albika, możemy przytoczyć niektóre akapity: k. 5r „Febris est multiplex" (skomplikowana gorączka), k. 10v „Africa Febris" (żółtaczka), k. 18v „De Appoplexia. Appoplexia est destructio" (udar mózgu), k. 22r „Paraliz" (paraliż), k. 26v „Spasmus" (wstrząsy, padaczka), k. 45r „De dentibus" (bóle zębów), k. 64r „De syfilis" (syfilis, kiła), k. 68v „Astma dump." (astma, kaszel), k. 73r „De stomactis" (zapalenia jamy ustnej), k. 79r „Apostema stomacti" (nawracające zapalenie jamy ustnej), k. 87v „Appetitus mirabilis et male" (słaby apetyt), k. 92r „Flebotomia" (puszczanie krwi), k. 121r „De Splene" (śledziona), k. 123r „Cura Boleris" (leczenie ukąszeń), k. 157r „Melancolia" (melancholia, depresja).

Fot. 2. *Practica Magistri Albici*, na marginesie dolnym k. 68v widoczna recepta pismem z XV w. (fot. pracownia fotogra-ficzna BUWr.)

Źródło: OR BUWr, III F 24, k. 68v–69r.

[17] Zob.: E. Schultheiss, *Über die Werke des Albicus. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen medizinischen Handschriftenkunde*, „Janus" Bd. 49, 1960, nr 4, s. 221; F. Šmahel, *Mistři a studenti pražské lékařské fakulty do roku 1419*, w: F. Šmahel, *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy,* Praha 2016, s. 143–144 (tam literatura dotycząca biografii Albika z Moraw).

Autor drugiego tekstu zawartego w manuskrypcie, Mikołaj z Salerno, to jeden z ówczesnych *medicinae auctores*[18]. Urodzony w 1140 r., zwany *Nicolaus Praepositus* albo *Nicolaus Salernitanus*, zaliczany jest do czołowych przedstawicieli uniwersytetu medycznego w Salerno[19], ośrodka określanego nierzadko jako *civitas hippocratica*[20], a jego dzieła, m.in. zamieszczone w omawianym rękopisie *Antidotarium* (fot. 3), należały do kanonu średniowiecznej wiedzy medycznej i zawierały opis znanych mu tzw. leków złożonych[21]. Warto w tym miejscu podkreślić, że niektórzy z wydawców katalogów rękopisów i inkunabułów uważają autora za jednego z anonimowych lekarzy tradycyjnie nazywanego Mikołajem z Salerno. Tego typu traktaty z czasem zaczęły być nazywane Farmakopee (*Pharmacopoeia*), a ten przypisywany Mikołajowi z około 1200 r.

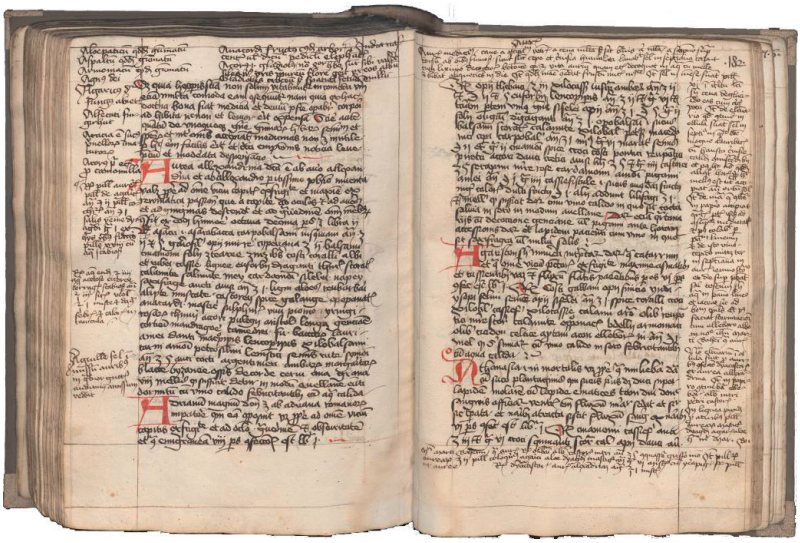

Fot. 3. Nicolaus Salernitanus, *Antidotarium*, widoczne liczne noty marginalne (fot. pracownia fotograficzna BUWr.)

Źródło: OR BUWr, III F 24, k. 181v–182r.

---

18 F.M. Getz, *Liber Amicorum*, w: *Dizionario Biografico della Storia della Medicina e delle Scienze Naturali*, ed. by R. Porter, Rome 1988, IV, p. 170.

19 Zob.: *Zarys dziejów szkoły lekarskiej w Salerno*, oprac. W. Zaremba, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego" 22, 1896, s. 3–106.

20 O szkole w Salerno, zob.: *Lexicon des Mittelalters*, Bd. 1, München 1980, kol. 708.

21 O „istocie" tzw. w średniowieczu leków prostych i złożonych zob.: P. Burchardt, *Opiaty i środki przeciwbólowe w Antidotarium Tomasza z Wrocławia*, w: *Źródła kultury umysłowej w Europie Środkowej ze szczególnym uwzględnieniem Górnego Śląska*, red. A. Barciak, Katowice 2005, s. 197–208.

uznawany jest za pierwszy tego typu traktat-podręcznik z Salerno[22]. Zawiera sto trzydzieści dziewięć (według niektórych sto czterdzieści dwa) przepisów na leki, całość ułożona jest w porządku alfabetycznym i w dużej mierze traktuje o leczniczych właściwościach ziół. Jest ważnym źródłem wiedzy o wczesnośredniowiecznych kwestiach medycznych, farmakoterapii, stomatologii. Uważa się, że autor czerpał wiele z takich wcześniejszych prac, jak *Salernitas Antidotarius magnus* (z około 1087–1100) i Konstantyna Afrykańczyka, ale także z tradycji ustnej, pisząc około 1160–1200 swoje dzieło[23]. Autorzy prac z historii medycyny średniowiecznej stawiają *Antidotarium* Mikołaja obok takich klasyków jak *Hortulus* Walafrida Strabona, *Antidotarium* i *De simplicis medicina* Konstantyna Afrykańczyka, *De viribus herbarum carmen* Macera Floridusa, *Physica* oraz *Causae et curae* Hildegardy z Bingen[24].

W omawianym rękopisie dzieło to rozpoczyna incipit: „Ego Nicolaus rogatus a quibusdam practica medici volent amicorum plenitudine genientur" na k. 181r.[25] Po raz pierwszy drukiem zostało wydane w Wenecji przez Mikołaja Jen-

---

22 Na temat „Antidotarium Nicolai" zob.: D. Goltz, *Mittelalterliche Pharmazie und Medizin: dargestellt an Geschichte und Inhalt des Antidotarium Nicolai. Mit einem Nachdruck der Druckfassung von 1471*, Stuttgart 1976 (Veröffentlichungen der Internationalen Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie e. V., Neue Folge, Bd. 44), s. 11 nn.; por.: M. Broda, *Instrukcje lekarskie dla wielkiego marszałka zakonu krzyżackiego z pierwszej połowy XV wieku*, „Rocznik Toruński" 39, 2012, s. 127–132. F.M. Roberg, *Studien zum 'Antidotarium Nicolai' nach den ältesten Handschriften*, w: *Würzburger medizinhistorische Mitteilungen*, XXI, Würzburg 2002 [*recte*: 2003], s. 73–129; F. Wallis, *„Nicholas of Salerno" in Medieval Science, Technology, and Medicine. An Encyclopedia*, ed. by T. Glick, S. J. Livesey and F. Wallis, New York 2005.

23 F.M. Getz, *Nicolaus*, w: *Dizionario Biografico della Storia della Medicina e delle Scienze Naturali (Liber Amicorum)*, s. 170; F. Wallis, *'Nicholas of Salerno' in Medieval Science, Technology, and Medicine*; C.E. Wright, *Fontes Harleiani: A Study of the Sources of the Harleian Collection of Manuscripts in the British Museum*, London 1972, s. 332, 451.

24 B. Seyda, *Dzieje medycyny w zarysie*, Warszawa 1975, s. 429 i nn.; S. Konarska-Zimnicka, *Ziołolecznictwo w wiekach średnich – przykład praktyk medycznych czy magicznych*, w: *Medicina magica. Oblicza medycyny niekonwencjonalnej*, red. A. Anczyk, Sosnowiec 2011 (Szkice z Nauk o Zdrowiu, t. 3) s. 50.

25 Według opisu Harley MS 4983 (http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Harley_MS_4983), prolog incipit: „Ego Nicolaus rogatus a qui/busdam in practica medicine / studere volentibus", explicit: „Zangiber conditum … rene confortat et libidinem excitat". Appendix, incipit: „Zanziber conditum. Recipe zangiber integri mondati librae .ii.", explicit: „Unguentum ad omnes plagas … parum de melle", zestawienie tabelaryczne na końcu tekstu ma charakter alfabetyczny, incipit: „Aurea Alexandrine librae ii", explicit: „Zangiber conditum quo modo sit"; L. Thorndike and P. Kibre, *Catalogue of Incipits of Medieval Scientific Writings in Latin*, London, 1963 (The Mediaeval Academy of America Publication, 29); with supplements in 1965 and 1968, s. 1018d.

sona w 1471 r.[26] O pozostałych dwóch traktatach nie możemy na chwilę obecną zbyt wiele powiedzieć, poza tym, że na k. 169r znajduje się incipit: „Galganum est siccum et calidum est habet octo virtutes…" (fot. 4). Zapewne jest to jakieś *De Virtutibus variarum radicum, herbarum, frugum…*, należące do niezwykle popularnych w średniowieczu zestawień[27] leczniczych roślin i ich działań[28]. Ostatnie, czwarte dzieło nosi tytuł *Herbarius latino-germanicus* (k. 226–) i ten tekst także

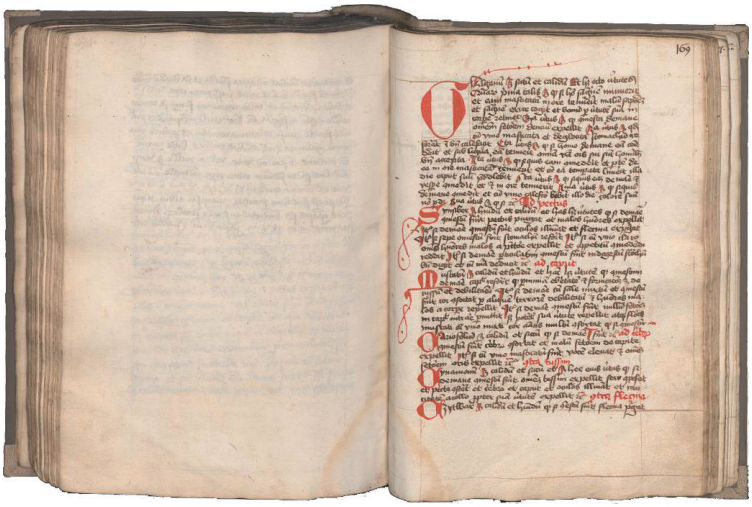

Fot. 4. Zielnik, incipit: „Galganum est siccum…" (fot. pracownia fotograficzna BUWr.)

Źródło: OR BUWr, III F 24, k. 169r.

---

26 F.R. Goff, *Incunabula in American Libraries: A Third Census of Fifteenth-Century Books Recorded in North American Collections*, New York 1964, N160; HR 11764; W. Osler, *Incunabula medica: A Study of the Earliest Printed Medical Books, 1467–1480*, Oxford 1923, s. 43, nr 8; A.C. Klebs, *Incunabula scientifica et medica*, Bruges 1938; repr. Hildesheim 1963, s. 234, nr. 703.1; ISTC in00160000. Pełny tekst zob.: W.S. Van den Berg, *Eiene Middelnederlandische Vertaling van het Antidotarium Nicolai: Mit den Latijnschen Tekst*, Leiden 1917 (with reprint of the first printed edition: P. Dorveaux, *L'antidotaire Nicolas. Deux traductions françaises de l'Antidotarium Nicolai. L'une du XIVè siècle suivie de quelques recettes de la même époque et d'un glossaire. L'autre du XVè siècle incomplète. Publiées d'après les manuscrits français 25327 et 14827 de la Bibliothèque nationale*, Paris 1896).

27 Zob. OR BUWr, III F 24, k. 174v: „De febribus. Item cottidiani febres quatuor moris solet evenire…"; k. 175v: „De mensibus. Hic virendum est primo de mense Januario. Est eius Januarius primus mensium et vicitur? Januarius quasi iannuae…"; k. 178v: „Indicacio urine. Urina alba in colore teunis in substancia…"; k. 179v: „Contra pestem".

28 Zob.: Z. Bela, *Wybrane starodruki w Bibliotece Muzeum Farmacji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, „Forum Bibliotek Medycznych" R. 8, 2015, nr 1, s. 106–131.

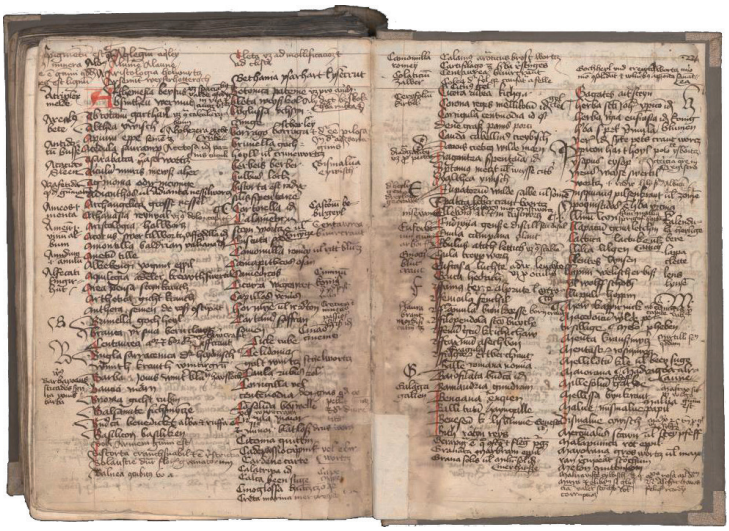

Fot. 5. *Herbarius latino-germanicus* (fot. pracownia fotograficzna BUWr.)

Źródło: OR BUWr, Herbarius latino-germanicus, III F 24, k. 223v–224r.

ułożony jest alfabetycznie (fot. 5). Przykładowo k. 226v: „Arthemesia beyfus, alsintheum wermut, abrotanum garthia...".

Użytkownicy i recepcja

Nie znamy zbyt wielu użytkowników manuskryptu, poza tym, że z całą pewnością kodeks służył jakiemuś Piotrowi Hektorowi, aptekarzowi z Ołomuńca, na co wskazuje ostatnia z not wpisana właśnie przez niego na k. 228v o treści: „Regeste, von zwei vendictum… nachgefragen cum Endo…. – 1500 – per me Petrum Hectoreum(?) Appothecarium de civitate Ollomicensis etc. scripsit". Dzięki temu możemy przypisać kodeks do konkretnej osoby, a nie tylko do księgozbioru instytucjonalnego (w tym przypadku biblioteki cystersów z Henrykowa, gdzie mógł być wykorzystywany, ale nie musiał). Na następnych kartach pozostały wprawki pisarskie w rodzaju: „Tot mala deporis, est buccina granaque poris", „Unum dixi vixi, quantum vixi tibi dixi" i wiele podobnych. Z kolei wielka różnorodność recept, przepisów i notatek o charakterze medycznym oraz zielarskim wskazuje jednoznacznie na duże zainteresowanie zawartością kodeksu, jego częstą lekturę, a nawet zaryzykowałbym stwierdzenie, że wręcz stanowił dla kolejnych posiada-

czy „księgę podręczną" do codziennej praktyki medyczno-aptekarskiej[29]. Do tego stopnia, że z czasem zapisywano wszelkie wolne miejsca, także wyklejki okładzin dolnej i górnej. Przykładowo na k. 2v marginalia: „nota potulis, balneum", na k. 3v „a flebotomia", k. 41r „de dentibus", k. 69r „quod die cijnamono utitur non moritur", k. 148r „sperma". Można domniemywać, że zapewne służył także z pożytkiem mnichom cysterskim w Henrykowie, chociaż brak bezpośrednich informacji poza wpisem proweniencyjnym na karcie tytułowej: „Liber BV Mariae in Henrichau S. Cisterciensis Ord. Anno 1687 […]". Wiadomo jednakże z praktyki w innych klasztorach, że zielniki (herbaria), apteki i mnisi-aptekarze (infirmarii) byli zjawiskiem powszechnym, by nie rzec instytucjami obowiązkowymi, wynikającymi wprost z reguły cysterskiej.

Antidotarium Mikołaja z Salerno znane było w średniowiecznym Wrocławiu zapewne dosyć dobrze, o czym przekonują prace Jerzego i Przemysława Burchardta traktujące o Antidotarium Tomasza z Wrocławia[30]. Znajdowało się także m.in. w tzw. Kodeksie wrocławskim odnalezionym w 1837 r. w gimnazjum św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, w którego bibliotece było w sumie trzydzieści pięć traktatów medycznych z XI–XII w.

Zawarte treści w zasadzie nie są wyjątkowe dla dziejów książki i księgozbiorów na Śląsku, zwłaszcza na Dolnym Śląsku. Rękopisy salernitańskie (nie dosłownie, ale w znaczeniu zawartości takie, które zawierają traktaty powstałe w kręgu szkoły w Salerno) znane były na tym terenie co najmniej od XIII w. Potwierdzeniem takich wniosków są liczne do dzisiaj manuskrypty, np. w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego, a pochodzące z dawnych śląskich klasztorów (ukuto nawet termin dla tego zjawiska: „medycyna mnisza")[31], bibliotek i szkół: katedralnej oraz kolegiackich[32].

---

29 Aby odpowiedzieć na takie pytanie, konieczna byłaby kwerenda biblioteczno-archiwalna nad szeroko rozumianą „kulturą" medyczną i praktyką lekarsko-farmaceutyczną w Ołomuńcu, w okresie schyłku średniowiecza i początkach okresu wczesnonowożytnego, co wykracza poza ramy tego tekstu.

30 J. Burchardt, *Higiena wedle Tomasza z Wrocławia*, Warszawa 1997, *passim*; P. Burchardt, *Opiaty*, s. 206; por.: D. Goltz, *Mittelalterliche Pharmazie und Medizin, dargestellt an Geschichte und Inhalt de Antidotarium Nicolai*, *passim*.

31 S. Szpilczyński, *Kultura medyczna na Dolnym Śląsku w przeszłości*, „Sobótka" 1970 t. 25, nr 3, s. 375. Spośród opracowań starszych, w których znajdujemy chociażby krótkie wzmianki o bibliotekach cysterskich, wymienić można relacje Kundmana, *Academiae et scholae Germaniae, praecique Ducatus Silesiae, et in Bibliothecis, in Nummis…* (Wrocław 1741).

32 Zob.: R. Nir, *Średniowieczne rękopisy medyczne w Bibliotece Pelplińskiej*, „Archiwum Historii Medycyny" 1977, t. 40, z. 3, s. 345–348.

Bibliografia (Bibliography)

Acta Germaniae Medica VII, 91 (1866 r.).

Bela Z., *Wybrane starodruki w Bibliotece Muzeum Farmacji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, „Forum Bibliotek Medycznych" R. 8, 2015.

Bibliography of the History of Medicine, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC197527/?page=1.

Broda M., *Biblioteka cystersów w Henrykowie*, Wrocław 2015.

Broda M., *Instrukcje lekarskie dla wielkiego marszałka zakonu krzyżackiego z pierwszej połowy XV wieku*, „Rocznik Toruński" 39, 2012

Buben M.M., *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*, Praha 2000.

Burchardt J., *Higiena wedle Tomasza z Wrocławia*, Warszawa 1997.

Burchardt P., *Opiaty i środki przeciwbólowe w Antidotarium Tomasza z Wrocławia*, w: *Źródła kultury umysłowej w Europie Środkowej ze szczególnym uwzględnieniem Górnego Śląska*, red. A. Barciak, Katowice 2005.

Cumulated Index Medicus, vol. 10, Washington 1969.

Getz F.M., *Liber Amicorum*, w: *Dizionario Biografico della Storia della Medicina e delle Scienze Naturali (Liber Amicorum)*, ed. by R. Porter, Rome 1988.

Getz F.M., *Nicolaus*, w: *Dizionario Biografico della Storia della Medicina e delle Scienze Naturali (Liber Amicorum)*, ed. by R. Porter, Rome 1988.

Goff F.R., *Incunabula in American Libraries: A Third Census of Fifteenth-Century Books Recorded in North American Collections*, New York 1964.

Goltz D., *Mittelalterliche Pharmazie und Medizin: dargestellt an Geschichte und Inhalt des Antidotarium Nicolai. Mit einem Nachdruck der Druckfassung von 1471*, Stuttgart 1976 (Veröffentlichungen der Internationalen Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie e. V., Neue Folge, Bd. 44).

Klebs A.C., *Incunabula scientifica et medica*, Bruges 1938; repr. Hildesheim 1963.

Konarska-Zimnicka S., *Ziołolecznictwo w wiekach średnich – przykład praktyk medycznych czy magicznych*, w: *Medicina magica. Oblicza medycyny niekonwencjonalnej*, red. A. Anczyk, Sosnowiec 2011 (Szkice z Nauk o Zdrowiu, t. 3).

Lenoch F., *Zivot a osudy prvniho revmatologa na Karlové Université mistra Sigismunda Albika*, „Fyslatatol Reumatol Vestn" 47, 1969.

Lexicon des Mittelalters, Bd. 1, München 1980.

Nir R., *Średniowieczne rękopisy medyczne w Bibliotece Pelplińskiej*, „Archiwum Historii Medycyny" 1977, t. 40, z. 3.

Oddział Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, F III 24.

Osler W., *Incunabula medica: A Study of the Earliest Printed Medical Books, 1467–1480*, Oxford 1923.

Paget J., *Albi'cus, Sigismundus, Albic*, w: *The Biographical Dictionary of The Society for The Diffusion of Useful Knowledge*, vol. 1, part 2, London 1842.

Piekosiński F., *Średniowieczne znaki wodne zebrane z rękopisów przechowanych w Archiwach i bibliotekach polskich głównie krakowskich*, wiek XIV, Kraków 1893.

Říhová M., *Dvorní lékař posledních Lucemburků. Albík z Uničova, lékař králů Václava IV. a Zikmunda, profesor pražské univerzity a krátký čas i arcibiskup pražský*, Praha 1999.

Roberg F.M., *Studien zum 'Antidotarium Nicolai' nach den ältesten Handschriften*, w: *Würzburger medizinhistorische Mitteilungen*, XXI, Würzburg 2002 [*recte*: 2003].

Sakai T., *Genealogy of the Books of Practica medecinae in Europe before the End of 18th Century; From the Origin to the Disappearance*, „Journal of Japanese History of Medicine" 61 (3), 2015.

Sakai T., *The Salernitan School of Medicine: Its History and Contribution to European Medical Education*, „Journal of Japanese History of Medicine" 61 (4), 2015.

Sapkowski A., *Lux perpetua*, Warszawa 2006.

Schultheiss E, *Über die Werke des Albicus. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen medizinischen Handschriftenkunde*, „Janus" Bd. 49, 1960, nr 4.

Seyda B., *Dzieje medycyny w zarysie*, Warszawa 1975.

Šmahel F., *Mistři a studenti pražské lékařské fakulty do roku 1419*, w: Šmahel F., *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*, Praha 2016.

Szpilczyński S., *Kultura medyczna na Dolnym Śląsku w przeszłości*, „Sobótka" 1970, t. 25, nr 3.

Thorndike L. and Kibre P., *Catalogue of Incipits of Medieval Scientific Writings in Latin*, London 1963 (The Mediaeval Academy of America Publication, 29); with supplements in 1965 and 1968.

Van den Berg W.S., *Eiene Middelnederlandische Vertaling van het Antidotarium Nicolai: Mit den Latijnschen Tekst*, Leiden 1917 (with reprint of the first printed edition: P. Dorveaux, *L'antidotaire Nicolas. Deux traductions françaises de l'Antidotarium Nicolai. L'une du XIVè siècle suivie de quelques recettes de la même époque et d'un glossaire. L'autre du XVè siècle incomplète. Publiées d'après les manuscrits français 25327 et 14827 de la Bibliothèque nationale*, Paris 1896).

Wallis F., *'Nicholas of Salerno' in Medieval Science, Technology, and Medicine. An Encyclopedia*, ed. by T. Glick, S.J. Livesey and F. Wallis, New York 2005.

Wright C.E., *Fontes Harleiani: A Study of the Sources of the Harleian Collection of Manuscripts in the British Museum*, London 1972.

Zarys dziejów szkoły lekarskiej w Salerno, oprac. W. Zaremba, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego" 22, 1896.

O autorze:

dr Piotr Kardyś – nauczyciel w I Liceum Ogólnokształcącym w Skarżysku-Kamiennej, wiceprezes Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Skarżysku-Kamiennej.

Kierunki badawcze: rękopisy i księgozbiory historyczne, archiwa kościelne, struktury kościelne i osadnictwo.

e-mail: kardys.p@wp.pl